

УДК 371.213.212.09

К 20

Ореста КАРПЕНКО

ДЕФІНІЦІЯ “ОПІКА НАД ДИТИНОЮ” У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ПОЛЬЩІ

У статті розкрито зміст поняття “опіка”, “опіка над дитиною” у польській педагогіці, теоретико-методологічні підходи їх трактування. Опіка над дитиною пов’язана з вихованням: виховання сприяє її активізації і самостійності. Опіка здійснюється незалежно від того, яку систему цінностей визнає підопічний і чи прагне він змін, які зумовлені трансформацією суспільного устрою в Польщі.

***Ключові слова:** опіка, діти, виховання, педагогіка, Польща.*

Постановка проблеми. Проблема опіки і виховання є показником суспільних явищ і ступеня цивілізаційного розвитку. Особливо гостро питання соціальної опіки дітей і молоді постає у перехідні етапи суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку держав, якими як для Польщі, так і для України були післявоєнні роки ХХ ст. Характерним для цього періоду є поява багатьох концепцій виховання дітей-сиріт, пошук і вдосконалення форм опіки, опікунсько-виховної системи. До різноманітних видів педагогічної діяльності були причетні творці польської педагогіки і опікунської практики: Юзеф Чеслав Бабіцький, Казімеж Єжевський, Януш Корчак (Генрик Гольшмідт), Казімеж Лісецький, Гелена Рад-лінська, Марія Гжегожевська. Їхній творчий доробок репрезентує розв’язання опікунсько-виховних і культурно-освітніх проблем дітей-сиріт, які не втратили своєї актуальності для сьогодення.

В останні роки опіка привертає до себе увагу державних органів і громадських організацій різних країн світу, становить

предмет досліджень різних галузей наук (психології, педагогіки, медицини, права, соціології, економіки і політики). Опіка над дітьми викликає посилену увагу з боку держави і громадських організацій. Водночас соціальне сирітство як явище продовжує поширюватися. Виходячи із економічних реалій, кількість українських сімей, які мають можливість усиновити чи встановити опіку над дітьми-сиротами чи дітьми, позбавленими батьківського піклування, зменшується, а відповідно збільшується частка тих дітей, які потрапляють до закладів соціального захисту. Найбільш прикро, що діти стають сиротами при живих батьках. Проте ще багато питань у цій ділянці суспільного життя залишаються нерозв’язаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації українських науковців свідчать, що проблеми опіки і виховання у нашій державі є і залишаються надзвичайно важливими. У вітчизняній педагогічній науці висвітлювалися питання опіки над дітьми в добу трансформації суспільного устрою, зокрема розвиток системи опіки в Україні та опікунсько-виховна функція школи (Б. Ступарик), опіка над дітьми в позашкільних закладах (Т. Завгородня), опікунська діяльність сучасного дошкільця (Н. Лисенко) [1]. М. Стельмахович у контексті народної та української родинної педагогіки розглядає питання виховання сиріт із найдавніших часів до ХІХ ст. [2].

Вагомим аналізом доробку польських педагогів міжвоєнного періоду є наукові розвідки, присвячені окремим аспектам освітньо-виховної діяльності і творчої спадщини видатних польських педагогів – Ю. Бабицького, К. Єжевського, К. Лісецького, Я. Корчака. Їхній життєвий і творчий шлях, опікунсько-виховна практика висвітлені у довідкових виданнях, зокрема “Новому педагогічному словнику” (“Nowy słownik pedagogiczny” W. Okonia), семитомній педагогічній енциклопедії, виданій упродовж 2003 – 2008 рр. (Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku”, t. 1 – 7). У публікаціях українських дослідників висвітлена проблема опіки над дітьми-сиротами у творчому доробку польських педагогів: формування творчої особистості (С. Денисюк), дитяче самоврядування (Т. Забута, М. Ямницький), гуманістичні ідеї творчої спадщини Я. Корчака у контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки (В. Кушнір), діяльність благодійних товариств та асоціацій у Польщі в царині опіки (Х. Дзюбинська), концепції виховання дітей-сиріт у міжвоєнний період (Ю. Яким).

Вивчення сучасної педагогічної літератури з проблеми опіки над дитиною підтвердило, що на шпальтах вітчизняної літератури практично відсутнє висвітлення теоретичних засад опіки у педагогічній думці Польщі, основних напрямів у розвитку опіки над дітьми, творчого доробку видатних польських педагогів у галузі опіки та виховання. Аналіз і узагальнення сучасної україномовної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що проблема опіки дітей і молоді у Польщі висвітлена фрагментарно. У ній відсутнє цілісне висвітлення трактування дефініції “опіка над дитиною” у педагогіці Польщі.

Метою статті є розкриття сутності поняття “опіка над дитиною” та узагальнення теоретичних підходів щодо означеної проблеми у Польщі упродовж ХХ – початку ХХІ ст.

Опіка була і є однією з головних складових людського життя. Виникнення опіки сягає початку історії людства. Межі походження чи зародження опіки окреслені не чітко. Правдоподібно, її початок сягає австралопітека. Еволюція людини, як і техніки чи науки, йшла швидко. Розумна людина (*Homo Sapiens*) вдосконалювала тільки форми, які були започатковані мільйон років тому.

Еволюційний розвиток людини дає можливість висунути припущення, що наші предки, живучи в складних умовах, піклувалися один про одного. Виявом опіки, наприклад, був порядок розподілу здобутої під час полювання їжі. З. Домбровський сформулював кілька гіпотез, які торкаються опіки між людьми. Першою з них є твердження, що а) передісторична опіка полягала в тому, що родичі дбали про потомство до часу його відокремлення (самостійності); б) опікунська діяльність в інших ділянках розвинулася раніше, ніж у звірів, в) межі потреб, які задовольнялися, були наближені до тих, які сьогодні спостерігаємо у найбільш розвинутих звірів (мавп) – це біологічні потреби, безпека, приналежності, забави і яскраве зародження вищих потреб, г) механізми інстинкту і особистого досвіду опіки значною мірою підтримані або замінені здобутими опікунськими діями, д) основні функції опіки – збереження життя і забезпечення певного процесу розвитку – не відрізнялися суттєво від функцій опіки звірів, е) опіка між людьми мала охороняти підопічних від небезпеки, пов’язаної з місцем проживання, що відсутнє у звірів тощо [8, 43 – 44].

Вихідним моментом трактування дефініції “опіка” є аналіз потреб дитини у глобальному контексті, що охоплює ситуації загалом її умови, в яких перебуває дитина.

У науковій літературі опіка має багатозначний характер: опіка над дитиною, над самотніми, молоддю, хворими, а також цей вираз вживають стосовно рослин, звірів, технічних пристроїв. Поняття пов’язане з лікувальною, педагогічно-психологічною, домашньою, духовною опікою тощо. Опіка вживається у значенні допомоги, захисту, охорони, допомоги, запобігання, кожне з яких має різну мету і способи застосування. Суспільство вимагає опіки від батьків, громадських організацій, школи, місця праці, держави, надаючи їм повноваження чи обов’язок приймати рішення у царині опіки та виховання.

Дефініція “опіка” пов’язана із поняттями “допомога”, “виховання”. В. Оконь розглядає опіку над дитиною як різноманітні діяння, які проводять відповідні інституції чи особи з метою забезпечення щоденних потреб дітей, а також усестороннього розвитку їхньої особистості.

Особливо інтенсивної опіки вимагають діти, які перебувають у складних життєвих і виховних умовах, а також діти, розвиток яких є під загрозою [12, 287]. Особи чи інституції, які взялися за опіку дітей, несуть за них моральну і правову відповідальність.

Сутність опіки над дитиною полягає у тому, що вона вимагає догляду і надання їй моральних і матеріальних умов, конче необхідних для психофізичного розвитку. Якщо ці умови відповідні, то дитина зможе задовольнити найнеобхідніші потреби, здобути соціальні можливості. У статтях “Форми соціальної опіки” Ю. Бабіцький виокремив засади опіки над дитиною: універсальність, безперервність, бажаність, добро дитини, її громадянська цінність у майбутньому [3]. Уважав, що найбільш відповідні умови для розвитку дитини існують у добрій сім’ї, тому соціальна опіка повинна прагнути до створення сім’ї.

Сутністю опіки є не благодать, а обов’язок, а для тих, хто її потребує, – право [4, 1]. Дві основні засади виступають підставою гармонії і соціальної рівності, яка формує взаємний уклад стосунків між особистістю і суспільством, а також згуртованість соціальної групи: кожен мусить бути для суспільства потрібним, а взамін за це кожен отримує від суспільства право самостійного існування.

Обґрунтовуючи педагогічну вартість соціальної опіки загалом, Ю. Бабіцький застерігає її організаторів, аби не очікували на вдячність від тих, хто отримує послуги. Цей механізм часто виправдовує виникнення почуття меншовартості і усунення на соціальний маргінес. На його думку, правильно організована соціальна опіка, крім завдань матеріального характеру, пов'язує людей зі збиткового сегменту соціального життя із суспільством. Опіка над дитиною є інтегральною частиною соціальної опіки.

3. Стельмащук і М. Коланкевич розглядають опіку над дитиною як різноманітні діяння, які проводять відповідні інституції чи особи з метою забезпечення щоденних потреб дітей, а також усестороннього розвитку їхньої особистості. Особливо інтенсивної опіки вимагають діти, які перебувають у складних життєвих і виховних умовах, а також діти, розвиток яких є під загрозою [15, 838]. Допомога – категорія суспільної поведінки, яка має на меті поліпшення чиєїсь ситуації чи запобігання погіршенню цього стану [7, 623].

Опіка над дитиною передбачає не тільки забезпечення її необхідними засобами для задоволення постійних і тимчасових матеріальних потреб, а й відповідальність за долю особи, над якою встановлено опіку, за допомогу і сприяння її розвитку, запобігання суспільної деградації, за її психофізичний розвиток і формування творчої особистості. У цьому значенні опіка – це діяльність, спрямована на запобігання труднощам та розладам у розвитку дитини [6, 18].

Як уважає Я. Мацяшкова, опіка передбачає різноманітну діяльність осіб та інституцій з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді. Метою цієї діяльності є спрямований напрям усвідомлених дій, які виражають завдання і поступки людини [11, 38].

Новий елемент до визначення дефініції “опіка” вводить А. Кельм. На його думку, під опікою над дитиною потрібно розуміти “діяльність осіб чи інституцій у зв'язку з конкретною або винятковою ситуацією загрози при відсутності або обмежених можливостях попередження ситуації самою дитиною з метою забезпечення природних умов розвитку і виховання молодого покоління” [9, 21]. Опіка зумовлена культурною діяльністю різних індивідуальних і суспільних суб'єктів, інколи або загалом несаможиттєвих осіб і груп з метою створення їм умов для життя та розвитку.

Опіку можна розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні опіка полягає у безпосередньому задоволенні

через опікуна необхідних і специфічних потреб, реалізованих стосовно групи людей, які, наприклад, через хворобу, не в змозі задовольнити свої потреби, певних категорій раннього дитинства, пов’язаного з неможливістю самостійно розв’язують проблеми, зокрема в ситуації, наприклад, загрози життю через катастрофу. У широкому розумінні опіка стає суб’єктивним процесом, маючи завданням забезпечити розвиток і одночасно створити умови, щоб він приносив задоволення. У цій концепції опіки закладається розвиток особистості незалежно від віку. Важливим є поняття “підтримка”, яка тісно пов’язана з допомогою, яку можна означити як відносини між двома особами” [5, 32 – 33].

Над опікою у широкому розумінні крізь призму поняття “компенсація”, під яким розуміє вирівнювання прогалин, які виникають унаслідок недостатньої діяльності у галузі створення організаційних умов для її задоволення, що можуть викликати загрозу розвитку і здоров’ю людини розмірковує С. Бадора. Така опіка часто стосується занедбання, яке часто дитина отримує у родинному середовищі, а в результаті – до так званого соціального сирітства. Це є особливе соціальне, моральне, освітнє, а також занедбання, пов’язане зі здоров’ям.

Окрім цього, науковець виокремлює основну, виховну і підтримувальну опіку. Основна полягає у безпосередньому задоволенні матеріальних, емоційних потреб, а також в організації вимог, необхідних для життя і розвитку, насамперед безпеки і любові, створення можливостей для навчання, відпочинку, суспільних відносин, користування культурними цінностями, розвиток індивідуальних зацікавлень [5, 41].

Виховна опіка має місце тоді, коли під час її процесу опікун намагається також реалізувати виховну мету. Тоді завданням опіки є активізація підопічних з метою підвищення відповідальності за себе і свій народ. У цьому сенсі опіка використовує сили, свободу, можливість підопічного та його власну концепцію подолання життєвий труднощів [5, 40].

Підтримувальна опіка характерна для природного середовища, для інституцій, які допомагають сім’ям. У цьому виді опіки дитина є суб’єктом у реалізації своїх потреб, а роль осіб, що допомагають, зводиться до підказки вибору шляху, сприяння і надання коштів [5, 41].

Опіка над дитиною пов'язана з вихованням: виховання сприяє активізації і самостійності осіб, що перебувають під опікою. До опікунських інституцій, які забезпечують повну опіку, належать сім'я, будинок дитини, дошкільні установи. Інтернат, світлиці, клуби, будинки молоді та ін. – надають часткову опіку [12, 287]. Важко провести межу між вихованням та опікою, оскільки завжди є турбота про особисту небезпеку дитини, якою піклуємося у процесі виховання. Опіка, яка часто пов'язана з вихованням, становить необхідну частину кожного педагогічного контакту й інтегральну частину педагогічної діяльності.

Опікунсько-виховна діяльність набуває різних суспільних забарвлень, здебільшого маючи потрійне підґрунтя. У першому випадку опіка виступала у формі філантропії, надаючи першочергового значення ідеї милосердя і допомозі ближньому. У другому – пов'язана з реформаторським рухом, який пропагував такі цінності, як солідарність, справедливість, рівність, воля і братерство. У третьому – концентрувалася навколо гуманістичної ідеї людського співтовариства в умовах демократичного суспільства [16, 34 – 35].

З поняттям “опіка” тісно пов'язане поняття “соціальне сирітство”, яке охоплює різноманітні, складні емоційні і суспільні ситуації. Соціальне сирітство С. Козак визначає як явище прогалин батьківської опіки, що виникає в основному з порушень функціонування сім'ї, прогалин піклування про дитину, злочинності, деморалізації батьків, алкоголізму і помилок у вихованні [10, 5]. Стан соціального сирітства відображає об'єктивну ситуацію, в якій спільними елементами є: відсутність опіки і виховних дій зі сторони батьків щодо дітей; факт довготривалого перебування дитини в іншому середовищі, ніж батьківський будинок, поєднаний з відсутністю контактів або недостатніх контактів між дитиною і батьками [14].

Г. Радлінська вважає, що в усіх опікунських діях відбувається виховання, що, своєю чергою, передбачає сприяння розвитку на предмет пошуку осіб і вибору панівних цінностей, а також вибору з них методів для своєї праці, на збагачення знання, здобуття навиків у керуванні собою і під час праці [13, 324 – 325].

Педагоги дійшли висновку, що важливе значення в організації опіки і виховання дітей мають сім'я, інституційні заклади, які допомагають розв'язувати опікунсько-виховні проблеми, пов'язані зі суспільними змінами.

Висновки. Наведені вище дефініції найповніше відображають сутність опіки і виховання у польській педагогіці ХХ – ХХІ ст. У педагогічній літературі існують різні підходи до визначення розглянутих нами понять. Однак у нашому розумінні, опіка над дитиною пов’язана з вихованням; виховання сприяє активізації і самостійності осіб, що перебувають під опікою. Особи чи інституції, які взялися за опіку дітей, несуть за це моральну і правову відповідальність. У сучасних умовах опіка пов’язана із соціальним сирітством. Для України актуальними є посилення акцентів на підготовці педагогів до здійснення ними опікунсько-виховних функцій, запровадження нових педагогічних дисциплін, наприклад, опікунської педагогіки, ресоціалізаційної педагогіки тощо.

Подальшого наукового пошуку потребують питання функціонування інституційних форм опіки, нормативно-правових засад опікунської діяльності в Україні та країнах Європи.

Література

1. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: [монографія] / Т.К. Завгородня, Н.В. Лисенко, Д.-К. Мажец, Б.М. Ступарик. – Івано-Франківськ – Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 151 с.
2. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / Мирослав Гнатович Стельмахович. – К. : Рад. школа, 1985. – 312 с.
3. Babicki J.Cz. Formy opieki społecznej / Józef Czesław Babicki // Opiekun Społeczny. – 1937. – № 2. – S. 16 – 18 ; № 4. – S. 7 ; № 6. – S. 3.
4. Babicki J.Cz. Pedagogika dziecka opuszczonego / Józef Czesław Babicki. – Lwów, 1936. – 26 s.
5. Badora S. Z zagadnień pedagogiki opiekuńczej / Sylwia Badora. – Tamobrzeg : PWSZ, 2006. – 366 s.
6. Balcerek M. Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918 – 1939 / Marian Balcerek. – Warszawa : PWN, 1978. – 391 s.
7. Hajduk B. Pomóc / Barbara Hajduk // Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. – Warszawa : Żak, 2003. – Т. IV. – S. 623 – 660.
8. Dąmbrowski Z. Pedagogika opiekuńcza w zarysie / Zdzisław Dąmbrowski. – 4-e wyd., popr. i uzup. – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2006. – Т. 1. – 269 s.
9. Kelm A. Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej / Albin Kelm. – Warszawa : Żak, 2000. – 236 s.
10. Kozak S. Sieroctwo społeczne. Psychologiczna analiza zaburzeń w zachowaniu się wychowanków Domu Dziecka / Stefan Kozak. – Warszawa : PWN, 1986. – 338 s.

11. Maciaszkowa J. Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej / Janina Maciaszkowa. – Warszawa : WSiP, 1991. – 187 s.

12. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny / Wicenty Okoń. – Warszawa : Żak, 2004. – 486 s.

13. Radlińska H. Pedagogika społeczna / Helena Radlińska – Wrocław : Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. – 415 s.

14. Szymborska A. Sieroctwo społeczne / Alicja Szymborska. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1969. – 181 s.

15. Stelmaszuk Z.-W., Kolankiewicz M. Opieka nad dzieckiem / Zofia Waleria Stelmaczuk, Maria Kolankiewicz // Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. – Warszawa : Żak, 2003. – T. III. – S. 838 – 851.

16. Winiarski M. Pedagogika opiekuńcza w procesie rozwoju / M. Winiarski // Tożsamość oraz delamaty pedagogiki opiekuńczej / Pod red. A. Olubiński. – Toruń : Akapit, 2001. – S. 33 – 61.

Карпенко Ореста. Дефиниции “опека над ребенком” в педагогической мысли Польши. В статье освещены содержание понятий “опека”, “опека над ребенком” в польской педагогике, теоретико-методологические подходы к их трактовки. Опека над ребенком связана с воспитанием: воспитание способствует его активизации и самостоятельности. Опека осуществляется независимо от того, какую систему ценностей признает подопечный и хочет ли он изменений, обусловленных трансформацией общественного строя в Польше.

Ключевые слова: опека, дети, воспитание, педагогика, Польша.

Karpenko Oresta. Definition “guardianship above child” in pedagogical opinion of Poland. The article deals with the essence of the notions “care” and “guardianship above child” in Polish pedagogics, theoretical and methodological approaches to their interpretation. Guardianship above a child is related to education: education assists her activation and independence. Guardianship is carried out regardless of what system of values is acknowledged by a ward and whether he wants changes that is predefined by transformation of framework of society in Poland.

Key words: care, children, education, pedagogics, Poland.